

13. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Uluslararası

Türk Dünyası

Sosyal Bilimler Kongresi

28-29 Ekim 2015
Bakü / AZERBAYCAN

Yöntembilim Çalıştayı

31 Ekim 2015
Tiflis / GÜRCİSTAN

Bildiriler Kitabı

Ortaklığı ile...

İstanbul - 2016

KUTADGU BİLİĞ'DE SAHABE VE EHLİ BEYT ALGISI VE TÜRK DİN ANLAYIŞINA YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. Yusuf GÖKALP¹

Özet

Bu çalışma, Türklerin din anlayışının şekillenmesinde önemli bir yeri olan Kutadgu Bilig isimli eser çerçevesinde Yusuf Has Hacib'in ilk dört halife hakkındaki görüşlerinden hareketle sahabeye ve ardından Ehl-i Beyt'e bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. XI. yüzyılda kaleme alınan bu eser Türk düşünce tarihinin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Yusuf Has Hacib kendine özgü şiirsel üslubuyla, kolayca anlaşılabilir ve akılda tutulabilecek şekilde dini konulardaki görüşlerini de ortaya koymaktadır. Onun görüşlerinden hareketle Türk din anlayışının temel özelliklerini tespit etme imkânı bulabilmekteyiz. Onun Ehl-i Beyt ve sahabe konusundaki görüşleri Hanefi-Maturidi yorum biçimini yansıtmaktadır. Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemden sonraki Türk düşünce hayatının şekillenmesinde yönlendirici olmuştur. Onun görüşlerinin izlerini Hoca Ahmed Yesevi başta olmak üzere büyük mutasavvıfların eserlerinde bulmak mümkündür. Anadolu ve Balkanlara kadar yayılan İslam'ın anlaşılması ve gönüllerde yer etmesinde söz konusu kişilerin önemli bir yeri vardır. Onlar tarafından sistematik hale getirilen İslam anlayışında ise sahabe ve Ehl-i Beyt'in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Kendine özgü bir yanı olan Türk din anlayışının teşekkülünde Hanefi-Maturidiliğin yanı sıra Yusuf Has Hacib ve Hoca Ahmed Yesevi önderliğindeki mistik anlayışın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Ehl-i Beyt, Sahabe, Maturidilik, Türk Din Anlayışı, Yesevilik.

1. Giriş

Henüz Hz. Muhammed hayatta iken neredeyse bütün Arap yarımadasına yayılan İslam dininin kısa zaman içerisinde geniş bir coğrafyada kabul gördüğü bilinmektedir. İslam'ın hızla yayıldığı bölgelerden birisini de Horasan ve Maverâünnehir oluşturmaktadır. Özellikle Türklerin yaşadığı bu bölgede İslam'ın yayılması ve benimsenmesinde özellikle fetih hareketlerine katılmak üzere bölgede faaliyet gösteren Ali oğullarına mensup kimseler ve akılcı-hadari bir zihniyetin temsilcisi olan Mürcie mezhebinin etkili olduğu anlaşılmaktadır (Madelung, 2003:317-362). Horasan-Maverâünnehir bölgesinde yaşayan insanların İslam'ı benimsemesi ve bu vesileyle bölgeye dışarıdan gelen Müslümanların farklı bir kültürle olan bu sıcak teması bir taraftan bölgede yaşayan Türklerin İslamlaşmasına yol açarken diğer taraftan da daha önceden İslam'ı benimsemiş olan Müslümanların dini yorumlama biçimleri üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu etkileşimin neticesinde Türkler arasında Hanefi-Maturidi-Yesevi unsurları bünyesinde barındıracak şekilde bir Türk din anlayışının şekillendiğini söyleyebiliriz. Yeni Müslüman olan Türkler bir taraftan İslam'ı öğrenirken diğer taraftan da kendi birikimlerini İslam kültürüne yansıtmışlardır. Bu noktada Türkler, bir taraftan yeni dini öğretilere göre yaşam tarzlarını, dini ve siyasi görüşlerini şekillendirirken diğer taraftan da İslam'ın anlaşılması, yorumlanması ve hayata aktarılmasında ciddi katkılar sağlamışlardır.

Bilim, sanat, edebiyat ve siyaset alanında Türklerin, İslam'ı yorumlama konusunda kendilerine özgü bir yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir. Şüphesiz İslam'ın anlaşılmasında sahabe ve Ehl-i Beyt mensuplarının özel bir yeri bulunmaktadır. İmamet-hilafet meselesi başta olmak üzere büyük günah işleyen kişinin durumu, amel-iman ilişkisi, imanın tanımı ve mahiyeti, irade hürriyeti gibi temel tartışma konuları çerçevesinde Ehl-i Beyt ile birlikte sahabe ve tabiundan olan insanların tutum ve davranışları mezhep esaslarının teşkilinde referans olmuştur. Özellikle Sünni ve Şii geleneğinin oluşmasında Ehl-i Beyt'e ve sahabeye yönelik algı bütünüyle belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler arasında yetişen ulemanın sahabe, özellikle ilk halifeler, ehli beyt ve imamet konusundaki yorumları büyük önem arz etmektedir. Türk din anlayışının şekillenmesinde yönlendirici etkiye ulema arasında yer alan önemli isimlerden birisi de Yusuf Has Hacib'tir.

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, ygokalp@cu.edu.tr

2. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig İsimli Eseri

İsmi "*Mutluluk Bilgisi*" şeklinde tercüme edilen (Çağbayır, 2002:XIV) Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından XI. yüzyılda yazılmış, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilmektedir (Kafesoğlu, 1980:4). Eserin müellifi Yusuf Has Hacib'in hayatı hakkında elimizde fazlaca bir malumat bulunmamaktadır. Onun hakkında bilinenler Kutadgu Bilig isimli meşhur eserine sonradan eklenen iki mukaddimede ve eserin bazı beyitlerinde yer alan bilgilerden ibarettir. Onun, Balasagun'da soylu bir ailede dünyaya geldiği, yaşadığı dönemde bilimi, erdemli davranışları, zühd ve takvası ile temayüz ettiği bilinmektedir. 1019 yılı dolaylarında dünyaya geldiği tahmin edilen Yusuf Has Hacib, eserini bir buçuk yılda Balasagun'da yazıp Kaşgar'da tamamlayarak 1069-1070 yılında Karahanlılar'ın hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Buna karşılık hakan ona has haciblik mansıbını vermiştir (DİA, 2002:478).

Mesut olma bilgisi şeklinde de tercüme edilen Kutadgu Bilig'in insana her iki dünyada da saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış bir eser olduğu, bazılarının iddia ettiği gibi mansıp sahiplerine ahlak dersi vere kuru bir öğüt kitabı değil, insan hayatının anlamını tahlil ederek onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki görevlerini belirleyen bir hayat felsefesi sistemi sunduğunun altı çizilmektedir. Toplam 6645 beyitten oluşan ve mesnevi tarzında yazılan eserde ele alınan konular ekleriyle birlikte seksen sekiz başlık altında tasnif edilmiştir (DİA, 2002:478). Eserin baş kısmında Tevhid, na't ve dört sahabenin zikri yer almaktadır. "*Ali Evladı ile Münasebetini Söyler*" başlıklı bölümde ise şair, Ehli Beyt hakkındaki görüşlerine yer vermektedir (Hacib, 1988:12-16, 313). Aruz ölçüsü ile yazılmış eserin dili Türkçe'dir ve 11. Yüzyılda Karahanlı devletinde konuşulan Uygur dilidir. Orijinal nüshası elimizde bulunmayan eserin, orijinal nüshadan istinsah edilen muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Dört halifenin bahsinden sonra hakan Tavgaç Uluğ Buğra Han'ın methiyesiyle devam eden bölümün ardından insanoğlunun bilgisi ve aklı sayesinde hürmet kazanması ile dilin meziyet ve kusurları, yarar ve zararları hakkındaki bölümler gelmektedir (DİA, 2002:478-479).

Dört esas üzerine düzenlenen Kutadgu Bilig'de doğru kanun (köni törü) Kün-Toğdı (hakan), saadet (kut) Ay-Toldı (vezir), akıl (ukuş) Ögdülmiş (vezirin oğlu), hayatın sonu (âkıbet) Ogdurmuş (zâhid) tarafından temsil edilmektedir. Bunların yanı sıra Ay-Toldı'nın Hacib ile buluşmasını sağlayan Küsemış, huzura kabulü sağlayan Hacib, arada hizmet gören Oğlan, haber getiren yumuşcu ve zahidin yanında çalışan Kumaru gibi temsili kişilerin de bulunduğu eserde, insanların her iki dünya için ele geçirmek istedikleri saadete (Ay-Toldı) bütün kâinatın üzerine kurulduğu doğru kanun (Kün-Toğdı) arasındaki konuşmalarda o dönemin bireysel ve toplumsal ahlak ilkelerine, bunun sonucunun akılla (Ögdülmiş) sürdürdüğü konuşmalarda da toplum hayatının, bilgi nazariyesinin ve hayat felsefesinin meselelerine temas edilmektedir (DİA, 2002: 478). Kutadgu Bilig, bir ayağı Türk dünyasına, diğer ayağı da İslami nasrlara dayanan, sahasında özgün bir eser olarak nitelendirilmektedir (Çağbayır, 2002: XV).

3. Kutadgu Bilig'in Türk Düşüncesindeki Yeri

Kutadgu Bilig'in, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan ve bizimde bu çalışmada esas aldığımız nüshasını yayına hazırlayan Reşid Rahmetî Arat, söz konusu bu eserin Türk cemiyetinin teşkilatı bakımından olduğu gibi, fikir hayatı bakımından da çok mühim bir devrin aynası olduğunu ve bu eserden Türklük bilgisi sahasına birçok yeni noktaların eklenmesi hususunda istifade edileceğinden hiç şüphesi olmadığını vurgulamaktadır. Onun ifadesiyle Yusuf Has Hacib'in bu eserinde Türk dil ve edebiyatından başka, Türk içtimaiyatı, Türk tarihi ve umumiyetle Türk kültür tarihi uğraşanlar da kendi sahalarını aydınlatacak birçok parıltılar bulacaklardır. Bu eser Türklerin özellikle günümüzde içinde buldukları kültür havzasına giriş dönemini kapsayan bir zaman diliminde yazılmış olduğu için onların dünya görüşünü, kıymet hükümlerini ve karşılaştıkları meselelerin hall tarzını ortaya koymak hususunda faydalı olabileceği gibi temasta buldukları kavimleri anlamak bakımından da faydalı olacaktır (Arat, 1988: VIII-IX). Biz de Arat'ın altını çizdiği bu hususlardan hareketle, Türklerin İslamlaşma sürecinde ve sonrasında din anlayışlarının temel dinamiklerinin tespiti noktasında Kutadgu Bilig'in büyük önem arz ettiği kanaatindeyiz. Nitekim ilerde ele alacağımız üzere Yusuf Has Hacib'in sahabe, ilk halifeler ve Ehli Beyt hakkındaki görüşlerinin akılcı-hadari zihniyetini temsilcisi olarak da kabul edilen Hanefi-Maturidi ve Yesevi geleneğinin zihniyetinin şekillenmesi ve Türkler tarafından benimsenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Arat da Yusuf Has Hacib'in beşeri meseleleri ele alış tarzı ve bunu yaparken gösterdiği samimiyetin hala gönüllere hitap etmekte ve insanı düşündürmekte olduğunu vurgulamaktadır (Arat, 1988: IX).

XI. yüzyılda Türk düşünürleri tarafından kaleme alınan iki büyük eserden biri olan Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvân-ü Lugatî't-Türk'ü* Türk dünyasının dış görünüşünün tespitinde Kutadgu Bilig'in ise Türklerin manevi tarafının, siyasi ve idari görüşünün tespitinde gerekli olan bütün malzemeyi ihtiva

ettiği ifade edilmektedir (Kafesoğlu, 1980: 4). Türk devlet geleneğinde önemli bir görev icra etmiş olan birisi tarafından kaleme alınmış olması söz konusu bu eseri Türk düşünce tarihi açısından daha da önemli hale getirmektedir. Kutadgu Bilig, Türk kültürünün adalet ve hukukla ilgili konularını aydınlatmak açısından elimizde bulunan en kıymetli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserin İslami tekliflere bürünmüş olarak bazı Türk unsurlara yer verdiğinin altı çizilmektedir (Kafesoğlu, 1980:11). Ayrıca Yusuf Has Hacib, bu eserinde birbirine çok sıkı bağlarla bağlı bulunan fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenmesinde zorunlu olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin nelerden ibaret olduğunu, bunların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde durulduğu (DİA, 2002:478) dikkate alındığında eserin, Türk düşünce tarihi ve din anlayışının şekillenmesindeki yeri daha açık bir şekilde anlaşılacaktır (Şeker, 2010: 25-26).

4. Ehli Beyt Mensuplarının Horasan ve Maverâünnehir Bölgesine Gidişi

Fetih hareketleriyle birlikte sahabe ve tabiundan olan çok sayıda insanla birlikte Ehl-i Beyt mensuplarının başta Horasan ve Maverâünnehir olmak üzere Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere gittikleri ve buralarda İslam'ı yayma faaliyetleri içerisinde buldukları bilinmektedir (Uyar, 2004: 480). Bölgenin İslamlaşma sürecinde temelde iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki Rey taraftarları olarak da bilinen ve akılcı-hadari zihniyetin önde gelen temsilcileri arasında yer alan Mürcie mezhebidir. Diğeri ise, önceleri Emevilerin daha sonra ise Abbasilerin baskısından kurtulmak ve kendilerine daha rahat bir faaliyet alanı bulmak, fetih hareketlerine katılmak, yeni Müslüman olan bölge insanlarına İslam'ı öğretmek veya bir takım toplumsal sorunlarını çözemeyen bazı yöre halkının kendilerine liderlik yapması şeklindeki davet vs. gibi sebeplerle hareket eden Ehl-i Beyt mensuplarıdır (Gökçalp, 2014:105). Türkler arasında faaliyet gösteren mezhepler sırasıyla Hariciler, Mürcie, Mutezile, Şia, Zeydiyye, İslamiyye, Ehl-i Sünnetin Maturidi ekolü, Eşari ekolü ve hadis taraftarları olmuştur. Bunlardan Hariciler, Mutezile, Eşarilik ve hadis taraftarları bir ekol olarak tarihe karışırken Maturidilik ve Hanefilik Türklerin çoğunluğu tarafından benimsenen mezhepler olmaya devam etmiştir (Kutlu, 2008:145).

Hanefi-Maturidilerin yanı sıra bölgede faaliyet gösteren Ali Oğulları, ilmi kişilikleri, İslam'ın anlaşılması ve yayılmasına yönelik samimi çalışmaları ve nihayetinde Hz. Muhammed'in soyundan geliyor olmaları gibi sebeplerle Türkler arasında sevgi ve saygıyla kabul görmüşlerdir (Kutlu, 2011:252). Zaman içerisinde Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi tevelli ve teberi prensipleri çerçevesinde tezahür etmeye başlamıştır. Şia'nın dini otorite olmanın yanı sıra siyasi bir güç de atfettiği Ehl-i Beyt, Türkler tarafından dinin anlaşılması noktasında manevi birer rehber olarak kabul edilmiştir. Tasavvuf alanında rehber olarak kabul edilen Ali oğullarına duyulan sevginin Kutadgu Bilig'de de ifade edildiği görülmektedir. Öyle ki, yapılan çalışmalarda Anadolu'da yaşayan Bektaşilik ve Nakşibendilik gibi tarikatların Yusuf Has Hacib ve Ahmed Yesevi ile başlayan mistik düşünceden beşlendikleri belirtilmektedir (Şeker, 2010:25-62; Zal, 2010:389-420). Mesela Türk kültür tarihinin iki önemli ismi Yusuf Has Hacib ve Hacı Bektaşî Veli'nin farklı tarihlerde yaşasalar da birçok yönden aynı şeyleri düşündükleri, yaşadıkları ve yazdıkları ifade edilmektedir (Zal, 2010:393).

İlk olarak 652 yılında Müslümanların ayak bastığı Horasan'da Ali oğullarının faaliyetlerinin 740 yılında Emevilere karşı isyan eden ancak öldürülen Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya b. Zeyd (743) ile başladığı (Ya'kubî, 1993: 3/67; Mesudi, 1997: 3/221) bilinmektedir. Medain, Rey, Serahs ve Beyhak'da faaliyetlerini sürdüren Yahya b. Zeyd'in, kendilerini sevenlerin çokluğundan dolayı söz konusu bölgelere gitmesi dikkat çekmektedir. Horasanlıların, onun ölümünden duydukları üzüntünün tesiriyle o yıl doğan çocuklara Yahya adını verdikleri rivayet edilmektedir (Mesudi, 1997: 3/222). Yahya b. Zeyd ile başlayan ve ardından Abdullah b. Muaviye (744), Muhammed b. Abdillan (762), Hüseyin b. Ali (785) ve Muhammed b. Kasım (834) gibi isimlerin isyan hareketlerine baktığımız zaman bu bölgelerde Ali oğullarının sevildiği ve desteklendiğini görmekteyiz (Gökçalp, 2014: 73-81).

Semerikand'da bulunan Uluğ Bey medresesinin yanında Muhammed b. Cafer b. Muhammed'in kabri olduğu belirtilmektedir. Yine İslam'ın yayılmasında önemli hizmetleri bulunan Muhammed b. Zeyd b. Ali'nin türbesinin Merv'de bulunduğu, Serahs'da Ali b. Musa'nın amcaoğlunun kabrinin bulunduğu yönünde çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Cafer es-Sadık, Musa el-Kazım, Muhammed et-Taki Ali en-Naki gibi imamların bu bölgelerde bulunduğu yönündeki rivayetler her ne kadar tarihi açıdan tenkit edilse de menkıbevi kişilikleriyle sevilen bu insanların nasıl kabul gördüklerine işaret etmektedir. Benzer şekilde Tus, Cürcan ve Nahçıvan bölgelerinde de Ali Oğullarının faaliyette buldukları anlaşılmaktadır (Uyar, 204: 480-485). Yine 791 yılından itibaren Ali oğullarının Zeydilik adı altında Taberistan ve Deyleman'da faaliyet gösterdikleri hatta 864-928 yılları arasında burada devlet kurdukları bilinmektedir (Gökçalp, 1999: 50 vd.). Ali oğullarının söz konusu faaliyetleri onların bölgede sevilmesine ve kurumsallaşmış mistik anlayışı temsil eden tarikatların şeyh silsilesinde yer bulmalarına yol açmıştır.

Hoca Ahmed Yesevi'nin ilim silsilesi Ali b. Ebî Talib yoluyla Hz. Muhammed'e dayandırılmaktadır (Kutlu, 2011, 160).

5. Türklerdeki Ehli Beyt Sevgisinin Tarihi Arka Planı

Türklerin yaşadığı bölgelerde İslam'a toplu ihtidalar Mürcie'nin faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. Maturidilik, IV/X. asırdan başlayarak bu güne kadar Türk kavimlerin benimsenen bir mezhep olmuştur (Kutlu, 2008:149). Türklerin İslamlaşma sürecinde etkili olan bir diğer faktör ise Ehl-i Beyt soyundan gelen insanların Horasan ve Maverünnehir başta olmak üzere Türklerin yaşadıkları bölgelerde gösterdikleri faaliyetler olmuştur. Ehl-i Beyt soyundan gelenlerin bölgedeki faaliyetleri daha ziyade Zeydiyye mezhebine mensup Ali oğulları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Zeydiliğin Türklerle ilk teması Harun Reşid döneminde Yahya b. Abdillah'ın taraftarlarıyla önce Rey'e oradan Cüzcan ve Belh'e, daha sonra Maverünnehir'de Türk meliki hakana sığınmasıyla başlar. Bu faaliyetlerin neticesinde Türkler arasında kısa süreli destek almış ve bu görüşü benimseyenlere Alevi Türkler denmiştir. Bu dönemde Türklerle sığınmış Zeyd b. Ali neslinden olan kimselere Alevi denmiştir. Ancak bu kullanım bugünkü Alevi kullanımından farklı olup Zeydi Türkler anlamına gelmiştir (Kutlu, 145).

Zeydiyye, imametini Ali-Fatıma soyundan gelen alim, faziletli, kahraman, cömert, takva sahibi ve bizzat imametini ilan ederek kendi adına davette bulunan kimsenin hakkı olduğuna inanan topluluğun genel adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeydiyye'nin Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki görüşleri de dikkat çekicidir. Onlar umumiyetle bu ikisi hakkında olumlu düşünürler. Ali b. Ebi Talib'i ümmetin en faziletlisi olarak kabul etmekle birlikte Ebu Bekir ve Ömer'in peygamberin arkadaşları olması ve onunla birlikte cihad etmelerinden, Ali'nin bu ikisinin imametinden razı olmasından ve onlar hakkındaki iyi sözler söylemesinden dolayı Zeydiler bu iki kişinin imametini caiz görmekte idirler (Naşî el-Ekber, 1971:43-44; Emir Hüseyin, 1999:392).

Zeydiyye, diğer Şii fırkalardan daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum sergilemektedir. Ayrıca Zeydi alimler Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde sahabenin özveri ve sadakatle İslam'ın amacına hizmet ettiği konusunda hemfikirdirler. Burada Zeydilerin özellikle sahabe konusundaki görüşleri dikkat çekmektedir. Mefdülün imametini caiz saymakla onların dolaylı olarak sahabenin kararlarına da saygı gösterdikleri söylenebilir (Gökalp, 2014: 108-109). Türklerin tarih boyunca genel olarak Hanefi-Maturidi din anlayışını benimsedikleri görülmektedir. Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türklerin İslamlaşma sürecinde Zeydiyye mezhebine mensup Ali oğullarından etkilendikleri de anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Türklerin din anlayışına ilerleyen zamanlarda Yesevilik olarak isimlendirilen bir mistik-tasavvufi boyut da eklenmiş bulunmaktadır (Kutlu, 2011: 171-178). Ehl-i Sünnet'e en yakın Şii fırka olarak tanımlanan Zeydiyye'nin Türkler arasında yeşeren Ehl-i Beyt sevgisine büyük oranda katkı sağladığı kanaatindeyiz.

6. Kutadgu Bilig'de Sahabe ve İlk Halifelere Bakış

Kutadgu Bilig isimli eserinde Yusuf Has Hacib'in her şeyden önce dinin gerekliliği dinin lüzumu ve gerekliliği üzerinde durduğu görülmektedir. Burada onun din anlayışı üzerinde durmayacağız ancak Kutadgu Bilig'de dinin önemi konusunda bilgi verilirken din ve dünya işlerinin ayrı şeyler olduğunu hatta dünyanın bir zindan, bir karanlık olduğunu, bu yüzden insanın bunun farkında olarak bu dünyaya fazla gönlünü kaptırmaması gerektiğini ifade etmesi (Akgün, 1997: 38) dikkat çekmektedir. Onun özellikle din ve dünya işlerini ayırması konusundaki görüşleri Maturidi'nin diyanet-siyaset ayrımıyla ilgili görüşlerini akla getirmektedir. Nitekim Maturidii imametini dini bir yönü olmakla birlikte aynı zamanda idari ve siyasi bir konu olduğunu söylemektedir. İmametini Kureys'ten seçilmesi dini değil siyasi ve sosyolojik bir tercihtir. Kutlu'ya göre Peygamberin diyanet/nübüvvet görevi Allah tarafından kendisine verilmiş bir görev iken devlet başkanlığı ilahi bir görev olmayıp Kureys'e mensubiyeti dolayısıyla kendi siyasi tercihiyle olduğu söylenebilir (Kutlu, 2003: 27-28). Yusuf Has Hacib'in bu yorumu onun din anlayışının Hanefi-Maturidi kaynaklı olabileceğinin işareti olarak kabul edilebilir. Öte yandan onun son peygamber olduğunu belirttiği Hz. Muhammed'i Ahrette kendisine şefaatçi kılması için Allah'a yalvarması (Hacib, 1988: 15) gibi ifadelerden yine onun Hanefi-Maturidi görüşleri benimsediği anlaşılmaktadır.

Dinin önemine vurgu yapan Yusuf Hacib'in, eserinin girişinde önce Tanrı övgüsü ve ardından da Hz. Peygamber'e duyduğu sevgiyi ifade eden görüşlerine yer vermesi dikkat çekmektedir (Hacib, 1988: 12-15). O, Tanrı'ya inanmanın her şeyden önce geldiğini, her türlü iyiliğin ve kötülüğün Tanrı hükmü olduğunu bilmek gerektiğini, bu duyguyla Tanrı'ya kulluk etmenin bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. İnsanın bu dünya hayatında sığınabileceği yegâne güç Tanrı'dır. Bu çerçevede Kutadgu Bilig'de Tanrı, insan, inanç, iman, ibadet, günah, sevap, kurtuluş, ölüm vs gibi dinin temel kavramlarının ele alınıp işlendiği görülmektedir (Akgün, 1997: 42, 53).

İmamet/hilafet problemi çerçevesinde İslam düşünce tarihinde Müslümanların sahabe ve ilk dört halife konusundaki yaklaşımları farklı mezheplerin ortaya çıkmasının sebepleri arasında yer almaktadır (Fıglalı, 2011; 69; Hatiboğlu, 2005: 60-70; Kutlu, 2000; 99-120). Müslümanların ilk ihtilaf ettiği sebepler arasında gösterilen imamet/hilafet konusunda (Bağdadi, 2007: 16) Haricilerin, sahabenin büyük günah işlediği ve küfre düştüğü yönündeki ve imameti sadece Ali oğullarına hasreden Şia'nın ise kendi hakları olduğunu savundukları imameti gasp ettikleri için ilk üç halife ve ona uyanların küfre düştüğü yönündeki iddialarına (Kutlu, 2012:144) karşılık, ameli-imandan ayıran Mürcie ve dolayısıyla Hanefi-Maturidiler sahabenin küfürle suçlanamayacağını, ilk halifelerin hilafet sıralamasının caiz olduğunu savunmaktadırlar (Kutlu, 2000:104-105). Türklerin İslamlaşmasında önemli bir yeri olan Mürcie'nin sahabe ve ilk halifeler konusundaki görüşlerinin Kutadgu Bilig'de de kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Dört sahabenin medhini söyler başlığı altında 49 ile 60. beyitler arasında (Hacib, 1988: 15-16) Yusuf Has Hacib, sahabe ve ilk dört halife konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. İlk dört halifenin hem kişisel olarak hem de yönetim mekanizması içerisinde Hz. Muhammed'e olan yakınlıklarına işaret eden Hacib, "bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi ve yanındaki müşavirleri bunlar idi" sözleriyle görüşlerini açıklamaya başlamaktadır. "İkisi kayınbabası, ikisi damadı idi" diyerek onların Hz. Muhammed'e olan akrabalıklarına vurgu yapan Hacib, aynı zamanda "bunlar halkın en iyisi ve en seçkinleriydiler" sözleriyle de ilk halifelerin fazilet sahibi olduklarına işaret etmektedir.

Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasıyla her bir halifeye yönelik övgülerini dile getirmesi onun aynı zamanda hilafette, Şia'nın aksine Sünniler tarafından kabul gören fazilet sıralamasını benimsediğini göstermektedir. İlk halifelerin İslam'a giriş ve hizmetteki öncelikleri, fedakârlıkları, samimiyetleri, faziletleri, İslam'ı yaşama konusundaki hassasiyetleri ve cesaretlerine vurgu yapılmaktadır. Söz konusu beyitlerde, halife Ebu Bekir'in herkesten önce Müslüman oluşu, dürüstlüğü (sıdık), malını ve canını İslam'a feda edişi ve böylece Hz. Peygamberin rızasına ulaşması gibi özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Ardından, insanları en seçkini dediği halife Ömer'in mümtaz kişiliği, dili ve gönlünün birliği, Hz. Muhammed'in yardımcısı oluşu, (cesareti ve uygulamalarıyla) İslam'ın yayılmasındaki katkısının altı çizilmektedir. Üçüncü halife Osman'dan bahsederken de onun hayâ sahibi, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olduğu, bütün malını ve kendisini feda ettiği ve Hz. Peygamber'in de ona iki kızını verdini söylemektedir. Yusuf Has Hacib, dördüncü halife Ali b. Ebi Talib'in ise yiğitlik ve cesaretine vurgu yaparak onun kahraman ve akıllı bir kişi olduğunu, eli cömert, yüreği saf, bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zat olduğunu ifade etmektedir.

İlk halifeleri çeşitli yönleriyle övdükten sonra Kâfirlerden ve Münafıklardan gelen çeşitli eziyetlere katlanan bu isimlerin din ve şeriatın temeli olduklarını belirten Yusuf Has Hacib, kendisi açısından bu isimlerin dört unsuru teşkil ettiği ve ancak bu unsurların bir araya gelmesiyle gerçek hayatın ortaya çıkacağı yönündeki iddiası aynı zamanda onun bir din olarak İslam'ın nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki görüşlerini de ortaya koymaktadır. Kanaatimizce ona göre, cömertlik, cesaret, fedakârlık, samimiyet, akıl ve bilgi sahibi olmak gibi her bir halifenin sahip olduğu özelliklerin birer prensip olarak benimsenip hayata geçirilmesi halinde İslam daha sağlıklı anlaşılması ve yaşanması mümkün olacaktır. Beyitlerinde ilk halifelerin tarihi kişiliklerinin yanı sıra menkıbevi kişiliklerine de atıfta bulunan Yusuf Has Hacib'in akılcı-hadari ve mistik bir din anlayışının temsilcisi olduğu söylenebilir. Kutadgu Bilig'de yer alan bu beyitlerde dile getirilen ilk dört halife hakkındaki görüşler esasen imamet/hilafet, amel-iman ilişkisi, büyük günah işleyen kişinin durumu, şefaahat gibi temel kelami meselelerde Hanefi-Maturidilik olarak vücut bulan ve Yusuf Has Hacib'den sonra Yesevilik olarak karşımıza çıkan mistik öğretileri de kapsayan, Türklerin İslam anlayışını yansıtmaktadır.

7. Kutadgu Bilig'de Ehl-i Beyt Algısı

Ehl-i Beyt kavramı tarih boyunca Sünniler, Şiiler ve Alevi-Bektaşiler arasında en fazla ihtilaf edilen, istismar edilen ve siyasallaştırılan kavramlardan birisidir. Ehl-i Beyt'in kimlerden müteşekkil olduğu konusu sürekli tartışılmıştır. Umumiyetle Hz. Peygamber, Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin Ehl-i Beyt olarak kabul edilse de bazen peygamberin hanımlarının bazen da on iki imam ve bazen da bütün Haşimîleri Ehl-i Beyt olarak tasnif edenlerin olduğu görülmektedir. Şiiler ve Sünniler arasında siyasi iktidarı ele geçirmek ve mevcut iktidarlarını meşrulaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya menfaat temin etmek için 'Ehl-i Beyt'i kullanan pek çok kişi karşımıza çıkmaktadır (Kutlu, 2000: 100-101). Her halükarda Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların siyasi, sosyal, kültürel, ilmi ve hatta ekonomik hayatlarında Ehl-i Beyt olarak isimlendirilen Peygamber soyuna mensup kişilerin her zaman aktif ve yönlendirici bir pozisyonda oldukları görülmektedir. Öyle ki, Peygamber soyundan gelen insanların seyyid, şerif vb. unvanlar altında toplumsal bir statü sahibi oldukları bilinmektedir. İslam'a hizmetleri, samimiyetleri, ilmi birikimleri, Peygamberin torunları olmaları vs. açısından Müslümanların da her dönemde bu insanlara iltifat etmişlerdir.

Şiiilerin imameti nass ve tayinle Ali b. Ebî Talib ve onun soyundan gelenlere hasretmelerinin aksine devlet başkanlığını beşeri bir problem olarak kabul eden Hanefi-Maturidilikte genel olarak halifenin ümmet tarafından seçilmesi gerektiği görüşü kabul görmektedir. Bu çerçevede Ali oğulları ve Ehl-i Beyt mensupları siyasi birer otorite veya ilahi irade tarafından tayin edilen bir dini otorite olarak değil de manevi önderler, ilim sahipleri vb. kişiler olarak kabul görmüşlerdir. Aynı şekilde Anadolu Alevi-Bektaşiliğin yazılı kaynaklarında Ali b. Ebi Talib ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinden çok söylenceler şeklinde aktarılan menkıbevi kişilikleri ön plana çıkartılmaktadır (Kutlu, 2006:45, 58).

Kutadgu Bilig’de de “*Ali Evladı İle Münasebeti Söyler*” başlığı altında Ehl-i Beyt’e ayrı bir bölüm açılmış ve onlardan övgüyle bahsedilmiştir. Burada Ehl-i Beyt’in, toplumsal ilişkiler ağı içerisinde hizmetkârlardan ve beyin adamlarından başka kendileriyle münasebet kurulacak kimseler arasında zikredilmesi dikkat çekmektedir. Bu onların sosyal bir statüye sahip özel bir toplumsal kesim olarak kabul edildiklerine işaret etmektedir. Ehl-i Beyt ile ilgili görüşler toplam beş beyitte ifade edilmiştir (Hacıb, 1988:313). Tıpkı âlimler, tabipler, münecimler, şairler, tüccarlar gibi bir toplumsal kesim olarak kabul edilen Peygamber nesline mensup insanlarla münasebette bulunulurken onlara hürmet gösterildiği takdirde devlet ve saadete kavuşulacağı vurgulanmaktadır. Onların gönülden sevilmesi, onlara iyi bakılması ve yardımda bulunulması tavsiye edilmektedir. Onların Ehl-i Beyt ve Hz. Peygamberin uruğu olduğunun altı çizilmekte, peygamber hakkı için onların sevilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça onların üzerine gidilmemesi, aslının esasının fazlaca kurtulanmaması gerektiği söylenmektedir. Bu ifadelerden Ehl-i Beyt mensuplarına karşı tevelli ve teberi prensipleri çerçevesinde hareket edilmesi ve onların manevi birer önder olarak kabul edilip saygıda kusur edilmemesi gerektiğinin anlatılmaya çalışıldığı kanaatindeyiz. Kutadgu Bilig’de Ehl-i Beyt mensuplarının ilahi irade tarafından özel olarak seçildiğine ve dini veya siyasi her hangi bir görevlerinin olduğuna dair bir ifade yer almamaktadır.

8. Kutadgu Bilig’de Ehl-i Beyt ve Sahabe Algısının Türk Düşüncesindeki Yansımaları

Ehl-i Beyt sözlükte “ev halkı” anlamına gelmektedir. Alevilikte ise Hz. Peygamberin evi ve ailesi için kullanılan bir kavramdır ve bunlar beş kişiden oluşmaktadır. Hz. Peygamber, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin. Aslında bu kişiler sadece Aleviler arasında değil ağırlıklı olarak Sünniler ve diğer tarikatlar arasında da Ehl-i Beyt olarak kabul edilmekte ve saygı duyulmaktadır. Ehl-i Beyt sevgisi Kuran-ı Kerim’e dayandırılmaktadır (bkz. Ahzab, 33) Türklerde Ehl-i Beyt sevgisini daha iyi görebilmek ve diğer Şii fırkalarla aralarındaki farkı anlayabilmek için öncelikle Anadolu Alevi-Bektaşilerinde Ehl-i Beyt anlayışına bakmak yerinde olacaktır. Ayrıca Yesevilikte Ehl-i Beyt anlayışı da Türklerin Ehl-i Beyt sevgisi ve Ehl-i Beyt’e bakış açılarını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Alevi-Bektaşilerde beş kişiden oluşan Ehl-i Beyt’i sevmek ve onları sevenleri sevmek, onları sevmeyenleri sevmemek son derece önemlidir. Onları sevmek ve onları sevenleri sevmeye tevella, sevmeyenleri sevmemeye ve onlardan uzak durmaya da teberra denilir. Ancak burada dikkat çeken en önemli husus, Şia’da olduğu gibi Hz. Peygamberin ashabına genel bir düşmanlık beslenmemesi ve onlara lanet okunmamasıdır. Ehl-i Beyt’i öven ve onları sevmeye teşvik eden pek çok hadis rivayet edilmektedir. Alevi-Bektaşiler başta olmak üzere diğer Türk sufi zümreler arasında da bu beş kişi beş parmak olan el ile sembolleştirilmiş ve Al Pençesi olarak levhalaştırılmıştır. Bunun aslı Pençe-i Al-i Aba’dır. Alevi-Bektaşilere göre, Hz. Peygamber, ümmetini Ehl-i Beyt’ten en sevdiği Hz. Ali’ye emanet etmiştir. Ayrıca kızı Fatıma’yla onu evlendirmiş ve daha sonra da onu musahip ilan etmiştir. Alevilik, Ehl-i Beyt’e muhabbetin simgesi olmuştur. Böylece bir Ehl-i Beyt sevgisi aslında ayrılığın değil birleşmenin, yetmiş iki milleti bir görmenin, haksızlığa karşı çıkmamanın ve mazlumun yanında yer almanın sembolü haline gelmiştir (Kutlu, 2008:169; Kaplan, 2010:154; Gökalp, 2014:108).

Büyük Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevi’nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri aracılığıyla Orta Asya’nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensubu olduğu tarikata Yesevilik denilmektedir. Yeseviyye tarikatının kurucusu ve “Pir-i Türkistan” olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevi’nin Orta Asya Türklerinin dini tasavvufi hayatında büyük tesirleri olmuş ve onun öğretileri müritleri aracılığıyla önce Orta Asya ve ardından da Balkanlara kadar uzanan Anadolu coğrafyasında yayılmıştır (Tosun, 2013:487-490). Yesevilik Türklerin İslamlaşması ve Hanefi-Maturidi öğretilerin geniş kitlelere ulaşmasında çok ciddi katkılar sağlamıştır. Divan-ı Hikmet isimli eserinde hoca Ahmed Yesevi’nin inanç ve düşünceleri ile tarikatın esaslarına dair bilgiler bulunmaktadır (Eraslan, 1989:159-161). Yesevilik Türk din anlayışının tasavvufi boyutunu oluşturmaktadır. O, konargöçer hayat yaşayan veya yerleşik hayata geçen Türk topluluklarına İslami hakikatleri ve tasavvufi hayata dair bilgileri anlatmaya gayret etmiştir. En büyük kaynağı Kuran ve hadisler olan Ahmet Yesevi’nin din anlayışında Hz. Muhammed sevgisini temel teşkil etmektedir. Ahmed Yesevi, Hanefi mezhebine

bağlı bir fakih ve sufi olarak telkinleri ve görüşleriyle Türkler arasında Rafizi fikirlerin yayılmasını engellemek için büyük çaba sarf etmiştir. Onun döneminde ve sonrasında Türk hükümdarlarının Sünni-Hanefi akideyi benimsedikleri bilinmektedir. Müridleri de kendisi gibi Hanefiliğe bağlı kalmıştır. Yesevilik bütünüyle Türklerden taraftar edinen ilk İslam tarikatı olarak ortaya çıkmıştır. Yesevilik'in Türk toplumlarının tarihini ve dini düşüncesini derinden etkileyen Nakşibendilik ve Bektaşilik olmak üzere iki büyük kolu bulunmaktadır. Yine, Yesevilik Anadolu'nun fethiyle birlikte bu bölgeye gelen ilk tarikat olmuştur. Türk topluluklarının gönül tahtında asırlarca hüküm süren ve bütün Türk boyları için bir inanış ve maneviyat kaynağı olan Ahmed Yesevi ve takipçileri, kendi devirlerinde olduğu gibi daha sonraki asırlarda da gönüllere şifa sunmaya devam etmişlerdir (Kutlu, 2011:162 vd.). Bütün Türklerin ortak dili haline gelen Ahmed Yesevi sadece Türkiye ve Türkiye'deki Alevilik-Bektaşilik için değil bütün Türk dünyası için özel bir önem taşımaktadır (Gökalp, 2014:110).

Ahmed Yesevi, Hz. Ebu Bekir'den de, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den de övgüyle söz ettiği gibi, hilafet sırasına özel bir vurgu da yapar. Onun dört halife ile ilgili olan Hikmetler'inin ilk dört dizeleri şöyledir: *"Gördüğü an inanan Eba Bekr-i Sıddik'dir; / Üstün olup dayanan Eba Bekr-i Sıddik'dir. / Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan, / İç bağırmı dağılayan Eba Bekr-i Sıddik'dir"*. (Eraslan, 1989: 291); *"İkincisi yar olan adaletli Ömer'dir; / Mü'minlere yar olan adaletli Ömer'dir. / Bilal'a ezan okutan, şeraiti bildiren, / Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir"* (Eraslan, 1989: 293); *"Üçüncü yar olan hayâ sahibi Osman'dır; / Her nefeste yar olan hayâ sahibi Osman'dır. / Hak Resul'ün damadı, dinimizin abadı, / Bendelerin azadı hayâ sahibi Osman'dır"* (Eraslan, 1989: 295); *"Dördüncüsü yar olan Hak arslanı Ali'dir; / Hem Mirac'da yar olan Hak arslanı Ali'dir. / Dediği sözü rahmani, görsen yüzü nurani, / Kâfirleri karın Hak arslanı Ali'dir"* (Eraslan, 1989: 297).

Hikmetler'de, Şiiliğin karakteristiklerinden olan *"imametın nass ve tayinle olduğu, Ali'nin soyuna tahsis edildiği, imamların masum oldukları"* (Onat, 1993) şeklindeki anlayış biçimlerinin tezahürlerini görmek de pek mümkün değildir. Hz. Peygamber'in uzunca anlatıldığı bir Hikmet'in sonunda Hz. Ali ile ilgili şu dizeler yer alır: *"Tavsifetsem, Ali şir-i Hüda'dır; / Kılıç ile kâfiri kırmaktadır. / Kâfirleri kılar imana davet; / Vermekte her zaman İslam'a kuvvet. / Mü'min olanını alıp gelmekte; / Kabul kılmayamı kırıp gelmekte. / Kılıç ele alıp binende Düldül, / Kâfirler kavmine düşmekte gulgul. / Elindeki silahı Zülfikar'ı, / Savaşanda uzalır kırk karı. / Ali'nin var idi on sekiz oğlu; / Onun her birisi ulu tuğlu. / Ali İslam için kanlar yutmakta; / İslam'ın tuğunu muhkem tutmakta. / Hâce Ahmed garipliğe düşmüştür; / Resul evladına sözler katmıştır"* (Eraslan, 1989: 283, 285). Bu dizelerde, biraz mitolojik boyut olsa da, Ali'ye herhangi bir ilahi güç izafe edilmemektedir. Ahmed Yesevi, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra dördüncü halife olduğu kanaatindedir (Onat, *"Ahmed Yesevi'nin Din Anlayışı..."*). Türk Müslümanlığı'nın ahlak temelli yapısının ana çizgilerinin Ahmed Yesevi tarafından belirlendiğini söylemek pek yanlış olmasa gerektir. Türkler arasında yayılan mezheplere baktığımız zaman, *"ahlak temelli Müslümanlık"* ifadesinin ne anlama geldiğini daha kolay anlayabiliriz (Gökalp, 2014: 109). Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretilerine baktığımız zaman özellikle Ehl-i Beyt ve ilk halifeler konusunda farklı kelimelerle de olsa aynı düşünceleri paylaştıkları anlaşılmaktadır. İmamet/hilafet konusunda hem Yusuf Has Hacib'in hem de Ahmed Yesevi'nin görüşlerinin Şii firkalardan farklı olarak Hanefi-Maturidi din anlayışına uygun olarak hoşgörüyü esas akılcı-hadari zihniyetin bir tezahürü olduğunu söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig'de yer alan ifadelere baktığımız zaman Hanefi-Maturidilik'ten beslenen, Yusuf Has Hacib'le yoğrulan, Türklerle ve Horasan'a özgü bir yorum biçiminin şekillenmeye başladığını ve bu yorum biçimini Hoca Ahmed Yesevi ile sistematik bir boyut kazanan bu anlayışın gelişimini devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Akabinde ise Yesevi dervişler aracılığı ile bu yorumun Anadolu ve Balkanlara kadar taşındığını anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig ve Yesevi ile Mistik bir boyut kazanan bu İslam anlayışı Türk Din yorum biçimi olarak ifade edilebilir.

Sembolik dört kahraman etrafında dönen Kutadgu Bilig'de bu dünyayı bir mevcudiyet olarak dahi kabul etmek istemeyen Zâhid'i temsil eden Oğurmuş ile dünya hâkimiyetine kadar uzanan beşerî ihtiraslarıyla aklı temsil eden Ögdülmiş'in kardeş olması, Türk'ün amelî ve aklî dünya görüşünün gelişimine vücut verdiği gibi, Türk tasavvuf algısının ne tür bir zeminde inşa edilebileceğini/ edildiğini de gösterir. Hanefi-Mâtürîdî çerçevede akıl ve rasyonel zemin, tasavvufî muhtevaya sahip eserlerde ise gönül kendisini gösterir (Şeker, 2010: 47). Son zamanlarda yapılan çalışmalardan hareketle Anadolu'da yaşayan tasavvufî oluşumların kökenlerinin Yusuf Has Hacib'e kadar uzandığını anlaşılmaktadır. Nitekim Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik ile Nakşibendilik üzerine yapılan incelemelerde araştırmacıların bu yönde sonuçlara ulaştıklarını görmekteyiz.

Şeker, Mâtürîdî'nin epistemolojisinde tasavvufî bilgiye karşı takınılan keskin tavırdan sonra, bölgede tasavvuf dilinin, Mâtürîdî'nin muasırı ve İslâmlaşma devrinin resmî akait ilmihali es-Sevâdü'l-a'zam'ın müellifi olan Hakîm es-Semerkindî'den başlayarak Kutadgu Bilig, Yesevilik ve Nakşilik örneklerinde olduğu gibi, gittikçe derinleşip genişleyerek hâkimiyetini sürdürmesinin, Türkistan'ın

istikamet ve ufkunu tayin eden muharrik sebebin ne olduğunu da açıkladığının altını çizmektedir. Ona göre, bütün bunlar, bölgede kökleri çok eskiye uzanan mistik verilerin, İslâmî bir çehreye bürünerek yankılanmasıdır. Bu, bütün tecrübeleri toplayarak Sünnî bir yön ve mahiyet kazanan mistisizmin sesidir. Sosyal hayatta ister istemez tesirleri altında kalınan her şey, bir etkileşim içinde gölge gibi birbirini devam ettirerek tamamlar ve bu coğrafyaya bir yön verir. Böylece hiç şüphesiz İslâmlaşma'nın ufkü ve görüş zâviyesi de genişler (Şeker, 2010:51).

Yine Şeker, Nakşîliğe zemin teşkil edebilecek ve âdeta metafizik denilecek tesirlere sahip olan unsurların önemli bir kısmının Yûsuf Has Hâcib'in bu eserinde yer aldığını söylemektedir. Bütün bu eserlerin karşılıklı gidiş gelişlerle sıkı bir tahlile tâbi tutularak bu gözle okunması, Nakşîlik'te billurlaşan tasavvufî anlayışın, daha bu tarikat teşekkül etmeden önce Kutadgu Bilig'de mevcut olduğunu gösterecektir. Şeker'e göre, "*Kutadgu Bilig Nakşîliğe karakteristik hususiyetini veren görüşler zâviyesinden okunabilir*" hükmünü vermekte çok geç kalındığı âşikârdır (Şeker, 2010:57). Mistik dünyamızın örsünde dövuğü, her yol dönemecinde hatırlamamız ve yeni baştan aramamız gereken en bereketli kaynağın, tasavvufî hayatımızın ilmihallerinden biri olarak görülmesi gereken ve hayata muhafazasını istediği çerçeveler içinden bakan Kutadgu Bilig olduğuna inanıyoruz (Şeker, 2010:62).

Hacı Bektaş Veli ve Makalat üzerine yapılan karşılaştırmalı bir çalışma Kutadgu Bilig'in Türk düşüncesi üzerindeki yansımalarını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu çalışmada her iki eserde yer alan temel kavramlar tespit edilmektedir. Kutadgu Bilig'deki temel kavramlar akıl, edep, bilgi, ilim, öfkeden uzak durma, sabır, doğruluk, adalet, cömertlik, iyilik, kibirden kaçınma, sebat, şükür, yalanın kötülüğü, zulüm yapmama, sözünde durma, arkadaş seçme, dilin önemi, sözün gücü, ölüm, çocuk terbiyesi, sır saklamanın önemi, anne baba hakkı, devletin hizmetinde bulunacak olan hizmetli, elçi, kâtip, hazinedar, aşçıbaşı vb. nasıl olması gerektiği; istişare etmenin önemi, vefalı olma ve hayır dua şeklinde sıralanmaktadır. Makalat'ta yer alan ve akıl, ilim, iyilik, edep, kibir, öfke, dua, şükretmek, sabretmek, bilgi, ölüm, cömertlik, utanmak ve kanaat, kâmil insanın nasıl olması gerektiği, cimrilik, haset, kin, tamah, gıybet, kahkaha, şamata, maskaralık, ümitli ve şefkatli olmak, temiz, marifet ve gönül sahibi olmak, iman, alçak gönüllülük, can, kendini bilmek, aşk, perhizkârlık ve korku şeklinde sıralan (Zal, 2010: 418) kavramlara bakıldığında ise her iki eserin aynı düşünceyi yansıttığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında bazı ihtilafların vuku bulduğu ve bu ihtilaflardan bir kısmının ilerleyen zamanlarda sistematik bir farklılaşmaya yol açtığı söylenebilir. Başta siyasi alanda olmak üzere ihtilafa düşülen problemlere çözüm üretme gayreti içerisinde giren Müslümanların özellikle dini anlama ve yorumlamalarında bir takım faktörlerin etkili olduğunu kabul edilmektedir. Kuran ve sünnetin yanı sıra İslamiyet öncesi kabilecilik zihniyeti, farklı kültürlerle temas gibi faktörler yönlendirici olmuştur. Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte vahiy akışı son bulmuş ve Müslümanlar sorunlarına çözüm üretme mekanizmasının merkezi konumundaki yerini almışlardır. Bu çerçevede sahabe ve tabiun nesli olarak kabul edilen sınıf İslam'ı anlama, anlatma ve yaşama noktasında Müslümanlar arasında özel bir konumda kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu insanların görüşleri geniş kesimler tarafından dikkatle takip edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Ehl-i Beyt olarak isimlendirilen ve Hz. Peygamberin yakın akrabalarından oluşan kişilerde özel bir ilgiye tabi tutulmuşlardır. Bu çerçevede ilk halifeler ve Ali b. Ebi Talib'in soyundan gelenlerin ismi ön plana çıkmaya başlamıştır. Şii ve Sünnilik başta olmak üzere erken dönemden itibaren İslam tarihinde vücut bulan mezheplerin teşekkülünde söz konusu insanların görüşleri ve diğer Müslümanların onlara yönelik tavrı her zaman ehemmiyet arz etmiştir.

İslamiyet'in hızla yayılmasıyla birlikte kısa zaman içerisinde geniş kitleler Müslüman topluluk içerisinde yerini almaya başlamıştır. İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren Türklerin de İslam ve Müslümanlarla teması başlamıştır. Şüphesiz Türkler de İslam'ı öğrenirken kendilerinden önceki Müslümanların yorumlarından etkilenmişlerdir. Hz. Muhammed soyunun Türkler arasında da özel bir yeri olduğu görülmektedir. Bir din olarak İslam'ı benimseyen Türklerin, ilk dönemlerden itibaren Ehl-i Beyt'e karşı özel bir ilgi gösterdikleri ve bu soydan gelen insanlara karşı ayrı bir sevgi ve hürmet içerisinde oldukları görülmektedir. Şüphesiz Peygamber soyundan geliyor olmalarının bir etkisi söz konusudur. Ancak Ehl-i Beyt'e karşı gösterilen bu ilginin basit bir sevgi ile açıklanabilecek bir husus olmadığı muhakkaktır. Çünkü Ehl-i Beyt olgusu Türk din anlayışının fikri-felsefi derinliği içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. Türkler Ehl-i Beyt'e, tarihten bugüne kadar büyük bir aşkla sahip çıkmıştır. Kültür atlasımız Ehl-i Beyt'i ve onların maneviyatını temsil eden, sembol ve motiflerle bezenmiş Ehl-i Beyt sevgisi, edebî metinlerde sürekli olarak işlenmiştir. Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şerifler baş tâcı edilmiş, İslâm'ın Türkistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılma sürecinde, onların peşinden gidilmiştir.

Türk düşünce tarihine yön veren temel kaynaklardan biri olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig isimli eseri Horasan ve Maverünnehir bölgesinde yaşayan Türklerin İslam'ı anlama ve yorumlamalarında çok önemli bir değere sahiptir. XI. Yüzyılda kaleme alınan bu eser söz konusu dönemin Türk düşüncesini büyük bir incelikte yansıtmaktadır. Her ne kadar dini değil de edebi bir nitelik taşısa da yer yer dini düşünce alanındaki görüşleri de içermektedir. Yusuf Has Hacib'in kısa ama oldukça derin manalar kapsayan sözlerinden dini konulardaki görüşlerini de anlama imkânı bulmaktayız. Bu eser bir kelimeler veya fıkıh metni değildir. Onda din konusunda geniş izahlar aramak yersiz olacaktır. Söz konusu bu eserde Yusuf Has Hacib, şiir diliyle kolayca anlaşılacak ve akılda tutulabilecek izahlar getirmektedir. Onun bu eserinde Tanrı ve Peygamber övgüsünden sonra ilk halifelere ve Ehl-i Beyt'e ayrı bir bahis açması dikkat çekmektedir. Yusuf Has Hacib'in Sünni düşüncenin önemli bir parçası olan Hanefi-Maturidi öğretileri benimsediği anlaşılmaktadır. Onun bu eseri kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde ciddi bir tesir bırakmıştır. Başta Hoca Ahmed Yesevi olmak üzere büyük türk mutasavvıflarının onunla aynı öğretilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu Bektaşiliği ve Nakşibendilik gibi tasavvufi akımlar bu düşünce geleneğinden beslenen oluşumlara örnek olarak gösterilebilir.

İslam'ın temel kaynakları Kuran ve sünnetin anlaşılmasının yanı sıra sahabe ve Ehl-i Beyt konusunda da Müslümanlar arasında zaman zaman zorlayıcı bir takım yorumların yapıldığını söyleyebiliriz. Bu noktada akılcı-Hadari zihniyetin tezahürü bir tezahürü olarak Hanefi-Maturidi ve Yesevi gelenekten gelen Müslümanların İslam'ı anlama noktasında daha sağlıklı bir zemine sahip olduğu kanaatindeyiz. Özel olarak, Şia'da imamet siyasi ve hukuki bir prensip iken Hanefi-Maturidi-Yesevi gelenekte Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil manevi rehberler olarak görülmeleri ve onların tarihsel kişiliklerinden çok menkıbevi kişiliklerinin ön plana çıkarılmasının önemine dikkat çekmek yerinde olacaktır. Ehl-i Beyt'in şeyh mürit ilişkisi çerçevesinde birer yol gösterici ve kâmil mümin mertebesine ulaşmak için takip edilmeye değer insanlar olarak kabulü kendine özgü bir yorumdur. Bu anlayışın Türkler arasında çok erken dönemlerden itibaren yer ettiğini ve bunda da Başta Kutadgu Bilig olmak üzere çok kıymetli eserlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Türklerin din anlayışındaki Ehl-i Beyt ve sahabe algısı Hanefi-Maturidilerin akılcılığı, Yusuf has Hacib ile başlayan ve Hoca Ahmed Yesevi ile şekillenen mistisizmin hoşgörüsü, ılımlı ve uzlaşmacı tavrını yansıtmaktadır. Akıl ve bilim bu anlayışın önemli bir unsuru olarak merkezi konumdadır ancak insan merkezli, hoşgörüyü esas alan tasavvufi boyut ise Türklerin İslam anlayışının özgün tarafıdır.

Kaynaklar

- AKGÜN, Mehmet (1997). "Kutadgu Bilig'de Din", *Felsefe Dünyası*, s. 26, ss. 38-53.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1988). Kutadgu Bilig'e Yazdığı Önsöz, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BAĞDADI, Abdulkahir b. Tahir (2007). *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2002). Kutadgu Bilig'e Yazdığı Önsöz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- DİA (2002). "Kutadgu Bilig", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 26, ss. 478-480, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- EMİR HÜSEYİN B. BEDRUDDİN (1995). *el-İkdu's-Semîn fi Ma'rifeti Rabbi'l-Alemîn*, thk. Yahya Salim İzzan, Sa'da.
- ERASLAN, Kemal (1989). "Ahmed Yesevî" Maddesi, *DİA*, C. 2, s. 159-161.
- FİĞLALİ, Ethem Ruhi (2011). *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- GÖKALP, Yusuf (1999). *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara.
- GÖKALP, Yusuf (2014). "Türk Din Anlayışında Ehl-i Beyt Algısının Tarihi ve Teolojik arka Planı", *12. Uluslar arası Türk Dünyası sosyal Bilimler Kongresi*, c. 1, ss. 105-112, İstanbul.
- GÖKALP, Yusuf (2014). *Şii Gelenekte Alternatif Bir İktidar mücadelesi Erken Dönem Zeydilik*, Araştırma Yayınları, Ankara.
- HACİB, Yusuf Has (1988). *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- HATİBOĞLU, M. Said (2005). *Hilafetin Kureysliliği*, Kitabiyat, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980). *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Doğan (2009). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- KUTLU, Sönmez (2000). "Ehl-i Beyt' Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslamiyât*, C. 3, S. 3, s. 99-20.
- KUTLU, Sönmez (2000). *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- KUTLU, Sönmez (2008). *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu, Ankara.
- KUTLU, Sönmez (2011). *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- KUTLU, Sönmez (2012). *Tarihsel din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto, Ankara.
- MADELUNG, Wilferd F. (2003). "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", çev. Muzaffer Tan, İmam Maturidi ve Maturidilik, Hz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat, Ankara.
- NAŞİ EL-EKBER, Ebu'l Abbas Abdullah (1971). *Mesailü'l-İmame*, thk. Josef Wan Ess, Beyrut.
- ONAT, Hasan. "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", <http://www.hasanonat.net/New/ahmetyesevi.html>. (Erişim Tarihi: 15.05.2014).
- ŞEKER, Fatih (2010). "Kutadgu Bilig Tasavvufi açıdan Nasıl Okunabilir?", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, ss.25-62, Ankara.
- TOSUN, Necdet (2013). "Yeseviyye" Maddesi, *DİA*, C. 43, s. 487-49.
- UYAR, Gülgün (2004). *Ehl-i Beyt İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, Gelenek, İstanbul.
- ZAL, Ünal (2010). "Kutadgu Bilig ve Makalattaki Bazı Ortak Temel Kavramlar Üzerine", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos)*, *Bildiriler*, ss. 389-420, Nevşehir.